

EDIFICII CU MOZAIC DIN DOBROGEA ROMANĂ ȘI ROMANO-BIZANTINĂ

În Moesia Inferior arta romană s-a manifestat prin toate componentele sale, chiar și prin cele care cereau o mai mare acuratețe tehnică și artistică. Deși unii consideră că arta romană provincială este mai mult sau mai puțin „barbarizată”, influențele locale nu pot fi decât benefice, pentru că ele particularizează fiecare regiune, afirmându-i unicitatea. Este și cazul mozaicurilor școlii romane. Prezintă în număr mare în unele părți ale imperiului¹, tehnica așternerii pe un pat de mortar amestecat cu var a unor bucățele colorate, care privite în ansamblu oferă o imagine uniformă și coerentă, a ajuns și în orașele vest-pontice, ce aparțineau acum de Moesia Inferior. În Tomis s-au descoperit până în prezent două edificii cu mozaic, iar la Histria unul. Sunt numai o parte din mozaicurile Moesiei Inferioare, respectiv ale provinciei Scythia, și am considerat necesar să ne oprim mai întâi asupra acestora, în prezenta notă. Opere ale meșterilor romani sau creații locale, au aceleași caracteristici generale și aici, iar motivele lor sunt dintre cele cu o largă circulație în imperiu, analogii putând fi găsite cu ușurință.

Înainte de a trece la prezentarea celor trei edificii, am dori să subliniem faptul că acest domeniu, deși incitant, nu beneficiază de studii numeroase în România. Pe plan extern acest subiect a suscitat însă interesul cercetătorilor și istoricilor, mozaicurile romane având parte de o bibliografie destul de bogată².

Histria, cu o vechime considerabilă, oferă avantajul unei cercetări arheologice complexe. Edificiul în discuție se găsește în partea de SV a incintei romano-bizantine. A fost descoperit în 1915, de Vasile Pârvan și echipa sa de colaboratori. Pentru prima dată a fost publicat de Grigore Florescu în volumul de debut al seriei monografice Histria³.

Pentru a clarifica unele probleme legate de stratigrafia *thermae*-lor, s-au întreprins noi campanii în acest loc în anii 1974-1977, sub conducerea lui

¹ Italia de Sud și Sicilia sunt considerate un veritabil leagăn al mozaicurilor romane, datorită numărului mare al celor mai vechi descoperiri de acest gen, vezi J.P. Darmon, *La mosaïque antique: Rome, modèles pour l'Empire. Le discours de l'image*, în *Mosaïque trésore de la latinité*, 2002, p. 37; Tunisia păstrează, de asemenea, una din cele mai numeroase și valoroase colecții de mozaicuri antice, lucru ilustrat și de catalogul *Italia-Tunisia, un pont méditerranéen*, Trapani, 1986.

² În afară de articolele publicate în reviste de specialitate sunt binecunoscute și albumele care au ca scop indexarea și prezentarea principalelor mozaicuri. Imaginile inserate în acestea sunt de foarte bună calitate, iar analiza lor științifică aparține unor cercetători de marcă din acest domeniu. Varietatea și întinderea ariei bibliografice este cuprinsă în *Bulletin de l'Association internationale pour l'Etude de la Mosaïque antique*, 19, 2003, Paris, 2004.

³ Grigore Florescu, *Termele*, în *Histria I*, Em. Condurachi (coord.), București, 1954 (în continuare: Florescu, *Termele*), p. 131-154.

Alexandru Suceveanu⁴. Săpăturile au continuat sub nivelul de secol V p. Chr., în care se opriseră cele anterioare. A fost deschisă o secțiune și prin interpretarea profilelor ei și a noilor părți din edificiu scoase la lumină, s-a putut efectua o cronologie coerentă și complexă a fazelor acesteia. Au fost în mare parte confirmate părerile expuse de Grigore Florescu în *Histria I*, dar au fost aduse noi argumente pentru clarificarea situației primei faze constructive a termelor, perioadă puțin cunoscută până atunci. Astfel, se disting patru mari faze în existența acestui edificiu, legate în general de momente importante din istoria cetății.

Faza I A, încadrată între sfârșitul secolului I p. Chr. și primele decenii ale secolului II p. Chr., în funcție de incinta elenistică, al cărei traseu îl urmează și care se știe că a încetat să mai funcționeze la sfârșitul secolului I p. Chr.

Faza II B înseamnă lărgirea spre nord și spre vest a suprafeței funcționale⁵, de la 600m² la 1300m². Noile camere adăugate în partea vestică, inclusiv cea absidată, suprapun într-o oarecare măsură traseul vechii incinte elenistice, care și-a încetat existența la sfârșitul secolului I p. Chr. și a fost suprapusă de mai multe construcții. Astfel, această etapă poate fi identificată cronologic în prima parte a secolului II p. Chr., moment în care a fost ridicat și celălalt complex termal, Terme II, după planul din această fază a termelor I.

Faza I C se remarcă printr-o serie de reparații care nu schimbă configurația generală a edificiului. Monumentul intră, deci, în perioada restaurației severice, după distrugerile suferite în urma războaielor din timpul domniei lui Marcus Aurelius. Acesta capătă ziduri întărite, mai trainice, dar și o luxoasă eleganță, datorită decorației interioare (pavajul cu mozaic, marmura cu care sunt placați pereții și cu care este pardosită sala aflată în continuarea celor trei loje cu mozaic). Toate acestea pot fi plasate în prima jumătate a secolului III p. Chr. Termele trec apoi printr-o etapă de abandon, în care nu mai sunt utilizate din cauza distrugerilor provocate de atacul goților de la mijlocul secolului III p. Chr. Tot în a doua jumătate a acestui secol este construită incinta post-gotică, ce cuprindea un spațiu mult mai restrâns. Ea suprapune o parte din terme făcând imposibilă funcționarea cuptoarelor și deci a întregului edificiu în destinația sa inițială, lăsând în afara incintei o parte din acestea. Utilizarea lor a fost reluată după restaurarea complexului, în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare. În faza lor finală se pare că nu au mai funcționat ca terme, ci pe post de casă particulară, lucru ilustrat și de fântâna săpată în mijlocul uneia din camerele sale, care altfel nu și-ar putea justifica existența acolo. Am prezentat mai pe larg primele trei faze deoarece

⁴ Alexandru Suceveanu, *Histria VI. Les thermes romains*, București-Paris, 1982 (în continuare: Suceveanu, *Histria VI*), passim; Idem, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux IIe-IIIe siècles à la lumière des fouilles d'Histria*, în *Dacia*, NS, 13, 1969, p. 329-365.

⁵ Alexandru Suceveanu, *Terme I*, în *Histria – ghid album*, Alexandru Suceveanu, Mircea Victor Angelescu (coordonatori), Constanța, 2005 (în continuare: Suceveanu, *Terme I*), p. 78.

am dorit să arătăm evoluția complexului până la momentul apariției mozaicului.

Astfel, faza I C este cea care ne interesează în mod deosebit. După cum am amintit mai sus, planul complexului este diferit față de prima sa întindere (fig. 1). La fel și decorația interioară. Acesta este format din mai multe încăperi dreptunghiulare, una singură având absidă. Camerele nu sunt dispuse liniar, latura de sud prezentându-se în trepte în plan. Tehnica de construcție a zidurilor poate fi definită ca *opus incertum mixtum* (o combinație între cele două) și *opus vittatum mixtum* (în partea estică unde au fost folosite bucăți de calcar)⁶. Materialele utilizate sunt calcarul, șistul verde local, cărămida și marmura pentru decorare. Acum apar în partea sa nordică pilaștri dispuși simetric, care formează câteva loje, separându-le de marea sală bordată cu marmură. Din punct de vedere al utilității, clădirea se împarte în două: spațiul sudic unde se află toate accesoriile necesare funcționării termelor și sălile de baie propriu-zise și partea nordică, destinată distracției, discuțiilor, relaxării, cea prin care se făcea și accesul în clădire.

Trei din cele patru loje care s-au păstrat în partea de nord erau despărțite prin arcade, aveau boltă în formă de cruce⁷ și erau pavate cu mozaic geometric. Distrus în mare parte, încă din antichitate, degradat de factori de umiditate, temperatură și compoziție a solului cât timp a stat sub pământ, dar și de neatenția și reaua intenție a vizitatorilor, astăzi el se prezintă într-o stare precară, fiind distrus aproape în totalitate. A fost deranjat de canalul care a tăiat una din loje. Datorită compoziției solului culorile sale au fost denaturate în timp. Totuși, pentru o mai bună cunoaștere a lui ne rămân descrierile lui Grigore Florescu și desenele care îl reprezintă⁸. Cele trei au aceleași dimensiuni și dispunere simetrică a compoziției (un pătrat central și două pătrate mai mici, în fiecare tablou).

În prima lojă mozaicul s-a păstrat aproape integral (fig. 2). Tehnica în care este redat mozaicul este *opus tessellatum*, iar materialele folosite sunt calcarul alb cu bob fin și bucăți de cărămidă fină vopsite. Culorile folosite, în măsura în care pot fi distinse astăzi, sunt: roșu, albastru, verde-gălbui⁹. Tesserele sunt de mici dimensiuni (0,01 m), de formă pătrată sau mai puțin îngrijită, dispuse pe rânduri drepte, conform tehnicii *opus tessellatum*¹⁰. Acestea

⁶ Suceveanu, *Histria VI*, p. 51-52.

⁷ Florescu, *Termele*, p. 137.

⁸ *Ibidem*, p. 138-140.

⁹ *Ibidem*, p. 138-139.

¹⁰ Tehnica este definită în *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 8, Chicago, 1992, p. 974; Mm. Ch. Daremberg, Edm. Saglio, Edm. Pottier, Georges Louis Lafaye, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tome 3, vol. 2, Paris, 1919 (în continuare: Daremberg, Saglio, Pottier, Lafaye, *Dictionnaire des Antiquités*), p. 2095.

sunt așezate pe un pat de mortar alcătuit din var, nisip fin și praf de cărămidă pisată¹¹. De menționat că toată compoziția se încadrează în fondul alb al tesseractelor de calcar. La intrare, între cei doi pilaștri, care delimitează mozaicul, sunt dispuse simetric două chenare pătrate, roșii, în care se încadrează, pe fond alb, alte două pătrate roșii. Acestea din urmă au laturile paralele cu cele ale chenarelor și cuprind, la rândul lor, două romburi dispuse cu vârfurile pe laturile lor. Romburile sunt albastre și umplute cu alb. În centrul încăperii se distinge un alt chenar roșu, mult mai mare (2,8 m), ce cuprinde motivul central. Un vas stilizat (*labrum* în formă de amforă¹²), cu toarte în formă de S și caneluri verticale pe jumătatea inferioară, este așezat peste două ramuri încrucișate, cu câte o floare de lotus în fiecare din capete. Tot acest tablou reprezentat cu roșu pe fondul alb, cu o pată de verde, dată de frunzele florilor de lotus, este cuprins într-un chenar pătrat subțire, încadrat și el de altă ramă pătrată, pe latura căreia, spre exterior, aleargă valul etrusc spre dreapta. Ambele encadramente au culoarea roșie. De remarcat este și orientarea motivului central, spre interiorul camerei, desigur pentru a fi privit. Probabil că mobilierul interior era așezat pe această latură de nord a lojei. Motivele componente sunt de natură geometrică – pătrate, romburi, unda etruscă, vasul geometrizat – și florală – florile de lotus. Un motiv frecvent folosit în Imperiul roman este unda etruscă. De obicei rolul ei este acela de chenar, ea delimitând emblemele figurative sau simplele motive geometrice sau florale; nu poate constitui un element de datare deoarece a fost folosită de la începuturile mozaicului roman până în fazele sale târzii, în toate colțurile imperiului. Floarea de lotus este un motiv cunoscut și reprezintă o influență a Egiptului elenistic¹³. Reprezentarea vaselor în astfel de creații artistice, ca motive centrale ale mozaicului sau ale unor secvențe ale sale, este întâlnită chiar în Dobrogea, la Tomis.

A doua lojă (fig. 2), aflată în partea de est a primei, are aceeași formă și aceleași caracteristici, adică, dispunerea chenarelor, dimensiunile tesseractelor și tehnica în care e lucrat mozaicul, patul pe care este așezat. Pavimentul său s-a păstrat, însă, pe o suprafață mult mai redusă. Practic nu putem distinge din câmpul său decât cele două pătrate de la intrare și o margine a chenarului roșu, care încadra emblema. Chenarul roșu situat în partea de sud-vest a încăperii cuprinde o altă ramă albastră pe fond alb. Acesta din urmă are în interior un romb roșu, umplut cu alb. Colțurile sale de N și de S suprapun laturile omoloage și celelalte sunt suprapuse de laturile chenarului în care se înscrie. Celălalt chenar roșu, dispus simetric față de primul, conține un decor diferit și

¹¹ Florescu, *Termele*, p. 139.

¹² *Ibidem*, p. 139; o reprezentare asemănătoare a unui *labrum* se întâlnește în Daremberg, Saglio, Pottier, Lafaye, *Dictionnaire des antiquités*, p. 881-882 și fig. 3414.

¹³ Ion Berciu, *Mozaicurile romane din Apulum*, în *Apulum*, 4, 1961, p. 156.

mai elaborat. Din colțurile sale interioare răsar patru flori de lotus albastre, cu frunze de un verde-gălbui. Acestea susțin și încadrează în interiorul pătratului un cerc roșu, concentric cu un altul, tot roșu, dar mai mic. Din cercul mic, pornesc niște raze sau petale simbolizate de un șir de romburi albastre, care îl înconjoară și ocupă spațiul alb dintre el și cercul care îl cuprinde. Întâlnim aproape aceleași motive geometrice și florale ca în primul exemplu, cu excepția cercurilor și a dispunerii circulare a motivului romboidal.

În a treia lojă (fig. 3) se păstrează aproape tot mozaicul, cu excepția colțului de sud-vest. Și aici culoarea roșie este folosită aproape exclusiv. Între piloni, din cele două pătrate mici, se păstrează integral numai cel din sud-est și doar latura sudică a celuilalt. În primul, se înscrie un romb roșu, pe fond alb, ale cărui vârfuri sunt tangente pe laturile acestuia. În centrul său se înscrie un disc albastru, înconjurat de fondul alb, circular de această dată. Chenarul mare, cu latura de 2,15 m, are aceeași ramă roșie, în interiorul căreia se înșiră cercuri albe intersectate. Porțiunile de intersecție sunt de culoare roșie. În centrul fiecărui cerc porțiunea albă cruțată are forma unui pătrat cu laturile asigurate de patru arcuri de cerc, întoarse cu deschiderea spre exterior. Motivul acesta este întâlnit și pe covorul Edificiului roman cu mozaic din Tomis. Observăm lipsa motivelor florale în acest ultim tablou.

Cele trei pavimente mozaicate prezintă atât unitate din punct de vedere al compoziției interne a fiecăruia, cât și din punct de vedere al coerenței decoratiunii interioare a camerelor destinate relaxării și socializării între cei care frecventau termele.

Din punct de vedere al datării, Ion Berciu încadrează mozaicurile între sfârșitul secolului II și începutul secolului III p. Chr.¹⁴ Atât Grigore Florescu, cât și Alexandru Suceveanu susțin ipoteza primei jumătăți a secolului III p. Chr.¹⁵ Alexandru Suceveanu sugerează totuși, cu unele rezerve, posibilitatea contemporaneității lor cu bordarea sălii G și cu faza II B a edificiului (secolul IV)¹⁶, lucru care ar putea fi probabil, dacă am pune în relație mozaicurile de aici cu cel din Edificiul tomitan și am obține câteva asemănări la nivelul motivelor. Totuși, după cum am mai subliniat, motivele unui mozaic nu pot constitui întotdeauna elemente de datare, ci doar, uneori, adjuvante în acest demers, prin susținerea sau respingerea unei formulări anterioare sigure.

Vechiul spațiu tomitan a fost suprapus de construcții ce s-au succedat mai mult de două milenii. Astfel, multe din vestigiile antice sunt și astăzi acoperite, neexistând posibilitatea de a fi aduse la lumină prea curând. Majoritatea descoperirilor importante se fac prin săpături de salvare. În acest

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Florescu, *Termele*, p. 140; Suceveanu, *Terme I*, loc. cit.

¹⁶ Suceveanu, *Histria VI*, p. 25.

mod au fost aduse spre cunoaștere și cercetare: tezaurul de sculpturi, basilica aflată astăzi sub hotelul Ibis, cripta de la liceul „Mihai Eminescu” și mai ales marele Edificiu roman cu mozaic, dar și o altă construcție cu mozaic din peninsula Constanței. Acestea flanchează pe două părți piața Ovidius de astăzi, mai exact, cele două laturi ale peninsulei tomitane.

Edificiul roman cu mozaic a fost descoperit în urma lucrărilor făcute pentru construirea unor blocuri de locuințe pe faleza de sud-vest a orașului, în anul 1959. Fusesse afectat nu numai de distrugerile din epocă și de timpul în care a stat sub pământ, ci și de lucrările făcute, în perioada modernă, pentru amenajarea portului de către arhitectul Anghel Saligny¹⁷. Campaniile dedicate complexului de epocă romană s-au întins de-a lungul a cinci ani, până în 1965. La acestea s-au adăugat și cele dintre anii 1965-1968, care au avut ca scop desfășurarea cercetării în continuarea edificiului, prin scoaterea la lumină a anexelor sud-estice și a termelor ce par a face parte din același complex.

Impunătoarea construcție se desfășura în antichitate pe trei terase, tăiate în taluzul falezei și nivelate pentru asigurarea stabilității construcției. Era situată chiar pe cheiurile vechiului port tomitan, de la nivelul cărora se deschidea prima sa suită de încăperi. Acesta cuprindea unsprezece camere boltite folosite ca depozite pentru mărfurile aduse de corăbiile comerciale care acostau în port. Accesul către următoarele două terase era făcut cu ajutorul unor trepte masive de calcar. Al doilea nivel era asemănător primului. Avea tot unsprezece încăperi boltite folosite în același scop ca și primele. Configurația celui de-al treilea nivel însă este total diferită de a celorlalte două. Aici avem de-a face cu o sală imensă, necompartimentată și somptuoasă. Decorul ei este luxos, iar tribuna improvizată pe latura sa nord-estică arată că avea o destinație diferită și specială. Bolțile terasei a doua s-au prăbușit aproape în întregime, deteriorând conținutul încăperilor și mai ales mozaicul pe care îl susțineau. Zidul de nord-est al sălii mozaicate, avea, în momentul descoperirii, înălțimea de 5,4 m și era lung de 65 m¹⁸. Era paralel cu cel de sud-vest, care s-a păstrat pe lungimea de 12,60 m. Cel de sud-est își păstrează înălțimea de 18 m și nu este perpendicular pe cele două paralele, ci le unește oblic (fig. 4). Tehnica de construcție a zidurilor întregului edificiu este *opus mixtum*, iar materialele folosite sunt cărămida și piatra calcaroasă, legate cu mortar. Această parte superioară a construcției este însoțită de-a lungul zidului de NE de un canal de scurgere a apelor pluviale. În interiorul sălii peretele nord-estic prezintă o succesiune ritmică de pilaștri încastrați în el. Se pare că au existat cincisprezece

¹⁷ M. Gramatopol, *Arta romană în România*, București, 2000, p. 26.

¹⁸ Adrian Rădulescu, *Date tehnice despre Edificiul cu mozaic din Constanța*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, anul 39, 1970, nr. 3 (în continuare: Rădulescu, *Date tehnice*), p. 55; pentru aspectul general al edificiului vezi și Manfred Oppermann, *Thraker, Griechen und Römer an der Westküste des Schwarzen Meers*, Mainz, 2007 (în continuare: Oppermann, *Thraker, Griechen und Römer*), p. 107 și fig. 79.

astfel de pilaștri care delimitau paisprezece câmpuri¹⁹. Pereții erau placați cu marmură, iar pilonii aveau la partea superioară plăci de marmură care imitau forma și decorul unor capiteluri. Motivele de decor ale acestora erau predominant vegetale. Peretele de nord-est era străpuns de o altă intrare dinspre actuala piață Ovidius, închisă ulterior și folosită ca nișă, în care era expus probabil bustul unui împărat. Altă particularitate a sălii o formează cele câteva trepte care alcătuiau o mică platformă atașată aceluiași perete și acoperită de asemenea cu marmură²⁰. Era folosită probabil pe post de tribună pentru oratorii care își țineau discursurile aici.

Covorul cu mozaic se întindea pe toată suprafața sălii. Porțiunea care era așezată pe terasa tăiată în faleză s-a păstrat cel mai bine, iar partea care se situa deasupra celor unsprezece încăperi din nivelul inferior s-a prăbușit odată cu bolțile acestora prinzând dedesubt mărfurile care se aflau depozitate acolo. O parte din bucățile prăbușite au putut fi recuperate. Pavimentul se păstrează, deci, pe o lungime de 49,80 m și o lățime maximă de 16,60 m, acoperind o suprafață de aproximativ 800 m². Tesserele care îl compun au dimensiuni variabile, în funcție de mărimea și detaliile motivelor reprezentate. Măsoară 0,02-0,03 m în chenar și 0,01-0,02 m în porțiunea centrală. Materialele folosite sunt marmura și piatra naturală, de culori diferite: alb, roșu, verde-albăstrui, negru, crem²¹. Acestea sunt dispuse pe rânduri drepte, mai ales în chenar și în linii șerpuite în cazul motivelor mai complexe. Sunt așezate pe un pat de mortar din var amestecat cu multă cărămidă pisată. Aceste caracteristici tehnice fac posibilă încadrarea operei în două din categoriile tipologiei propuse de mai mulți cercetători. Astfel, din punct de vedere al tehnicii, în acest mozaic se îmbină cele două stiluri: *opus tessellatum* (mai ales chenarul) și *opus vermiculatum* (în special centrul și motivele circulare, unduitoare)²². Covorul are două părți componente: *chenarul* și *tabloul central*.

Chenarul are formă dreptunghiulară și o lățime de 6,20 m²³ (fig. 5). Este compus din mai multe fâșii continue, diferite, care încadrează și pun în valoare reprezentările centrale. Acestea sunt, în ordinea succesiunii lor către interior:

- o ramă dreptunghiulară ce delimitează o bandă albă pe care se întinde un vrej de iederă vălurit, cu frunzele dispuse simetric, când cu vârful în sus,

¹⁹ Rădulescu, *Date tehnice*, p. 55.

²⁰ Mihai Bucovală, Virgil Lungu, *Edificiul roman cu mozaic de la Tomis*, Sibiu, 1997 (în continuare: Bucovală, Lungu, *Edificiul roman*), p. 14-16.

²¹ Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968 (în continuare: Vulpe, Barnea, *Din istoria Dobrogei*), p. 487.

²² Conform definiției date acestor tipuri de dispunere a tesselerelor în *The New Encyclopaedia Britannica*, p. 974; Daremberg, Saglio, Pottier, Lafaye, *Dictionnaire des antiquités*, p. 2095-2096.

²³ Rădulescu, *Date tehnice*, p. 56.

când cu el în jos, la distanțe egale. Vrejul are culoarea roșie, iar frunzele au de la interior spre exterior tessere albe, roșii și verzui.

- următoarea bandă conține motivul funiei simple, simetric cu altă funie identică, împreună cu care încadrează un motiv mult mai lat, format din intersecții simetrice de cercuri; cercurile au culoarea cărămizie, iar intersecția lor, în formă de petală, este albă; fiecare patrulater delimitat de intersecții în mijlocul unui cerc are în centru un grup dreptunghiular de tessere albe. Motivul este același folosit și în una din lojele de la Histria.

- după cealaltă funie urmează binecunoscutul motiv al valului etrusc, de culoare albă, orientat spre stânga. Acesta este simetric dispus cu un altul de culoare cărămizie și orientat în partea opusă. Împreună încadrează o bandă ce conține împletitura triplă, care mai este numită și nodul lui David.

Chenarul care însoțea latura vestică a mozaicului, păstrat în proporție de 10%, cuprinde aceleași motive, în aceeași succesiune, cu o excepție: inserarea unor „linii oblice care formează paleograme”²⁴.

Tabloul central este format dintr-o alternanță de dreptunghiuri și cercuri înscrise în pătrate. Se pare că au existat trei astfel de câmpuri circulare, dar s-au păstrat aproape întregi primele două. Primul cerc (fig. 7), cel din partea sud-vestică, este înscris într-un pătrat cu laturi policrome, de-a lungul cărora se desfășoară un șir de jumătăți de disc și unul de triunghiuri isoscele (așanumitul motiv al dinților de lup sau al dinților de fierăstrău). Între unul din colțurile pătratului și arcul de cerc corespondent acestuia este reprezentat un *kantharos* stilizat, cărămiziu, cu caneluri albe dispuse vertical pe jumătatea inferioară a sa și cu toarte în formă de S. Din el se întind în cele două părți opuse, susținând, parcă, această parte a chenarului circular, două vrejuri de iederă. Lângă una din frunzele de iederă este așezat un porumbel alb, singura reprezentare zoomorfă din compoziție (fig. 6)²⁵. Circumferința cercului este ornată de un șir de dinți de lup dispuși în oglindă cu cei din laturile pătratului-chenar și de valul etrusc cărămiziu, orientat spre stânga. În interiorul cercului funia simplă șerpuiește delimitând mai multe medalioane geometrice, fiecare cuprinzând la rândul ei motive diferite: vase stilizate, cruci gammate, reprezentări vegetale, arme – securi duble încrucișate și alte forme geometrice.

Celălalt cerc păstrat (fig. 8), spre nord-vest, este umplut cu solzi dispuși circular. Dimensiunea lor se micșorează concomitent cu apropierea de centru. Se pare că acesta ar fi fost cercul central al covorului.

Între cele două cercuri s-a păstrat un dreptunghi împărțit de șiruri de frânghie simplă în mai multe pătrate dispuse regulat (fig. 9). Celălalt dreptunghi despărțitor, situat în partea de sud, cuprinde un joc de forme

²⁴ Bucovală, Lungu, *Edificiul roman*, p. 24.

²⁵ Ion Barnea, *Quelques nouvelles considérations sur les pavés mosaïques de Tomi*, în *Dacia*, N.S., 20, 1976 (în continuare: Barnea, *Quelques nouvelles*), p. 265-268.

geometrice diverse (pătrate, romburi și triunghiuri), care înscriu diferite motive: funia împletită în patru, zig-zaguri, tabla de șah, pelta, petale, crucea gammată etc.²⁶

În partea de nord-vest, unitatea coloristică și stilistică a mozaicului este întreruptă. Motivele sunt continuate mai neîngrijit și culorile diferă. Este vorba de mai multe reparații executate în această parte. Este totuși de remarcat că meșterii, care au reconstituit această parte degradată atunci, au ales cea mai costisitoare și mai greu de realizat metodă de reparație a unui mozaic²⁷.

Covorul din edificiul roman cu mozaic este încărcat cu motive geometrice foarte cunoscute în lumea romană și folosite în majoritatea operelor de artă din această categorie. Funia simplă, unda etruscă, dinții de lup sunt de obicei folosite în arta mozaicului ca motive de încadrare, ca decorație pentru rame sau chenarele care înconjoară alte elemente de decor mai importante. Ele au un rol delimitativ și de punere în valoare a unei reprezentări mult mai importante, asemenea ramei unui tablou. Întreg ansamblul este executat îngrijit, având o compoziție unitară, formată din imagini variate, îmbinate într-un cadru coloristic bogat și ales cu grijă.

Au existat mai multe discuții referitoare la datarea monumentului. Vasile Canarache îl datează inițial între secolele II-III p. Chr.²⁸, apoi în IV p. Chr.²⁹ Adrian Rădulescu plasează edificiul în momentul de înflorire a economiei Tomisului, în care orașul și-ar fi permis construcția și decorarea unui edificiu atât de luxos și deci foarte costisitor³⁰. De asemenea, complexitatea și calitatea decorului, inventarul sculptural descoperit în marea sală³¹ și mai ales în încăperile boltite și sistemul de construcție a edificiului par să susțină aceeași datare în secolele III-IV³². Spre o datare mai timpurie, în secolul III, înclină Alexandru Suceveanu³³.

²⁶ Bucovală, Lungu, *Edificiul roman*, p. 23-24.

²⁷ Wiktor A. Daszewski, *Remarques sur la réparation des mosaïques dans l'Antiquité*, în *Études et Travaux*, Varșovia, 13, 1972, 4, p. 126-129.

²⁸ Vasile Canarache, *L'Édifice à mosaïque découvert devant le port de Tomis*, în *Studii Clasice*, 3, 1961, p. 239.

²⁹ Vasile Canarache, *Edificiul cu mozaic din Tomis*, Constanța, 1970, p. 8.

³⁰ Rădulescu, *Date tehnice*, loc. cit.

³¹ Zaharia Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III*, Cluj-Napoca, 2002, p. 63-64; Idem, *Monumente sculpturale descoperite la Edificiul roman cu mozaic din Constanța*, în *Pontica*, 30, 1997, p. 205-216.

³² A. Rădulescu, *Amfore cu inscripții de la edificiul roman cu mozaic din Tomis*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 205.

³³ Suceveanu, *Histria VI*, p. 349-351; Idem, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 27, n. 172; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 119-120; Gheorghe Papuc, *Aprovizionarea cu apă a cetății Tomis în epoca romană și romană târzie*, Constanța, 2005, p. 57-61.

Ion Barnea consideră însă, că mozaicul nu este contemporan cu ridicarea edificiului, ci că acesta a fost așezat ulterior pe podeaua mării săli, în secolul V, în cea de-a doua fază de înflorire a Tomisului. Principalele sale argumente le constituie îmbinarea motivelor vegetale cu cele geometrice și repetarea ritmică a unor secvențe, pentru a da impresia de mișcare continuă, specifice perioadei iustinieniene. Autorul menționat face o analiză interesantă a motivului cercurilor intersectate, folosit frecvent în secolele II-III în tot imperiul, ca bordură. Remarcă extinderea locului ocupat de acest motiv în interiorul chenarului acestui mozaic și ajunge la concluzia că ne aflăm într-un moment, intermediar între două forme de organizare a decorului, în care se face trecerea de la simplul motiv de încadrare la cel de câmp propriu-zis. Trebuie să remarcăm însă că aceeași alăturare a celor două tipuri de decor vegetal și geometric a fost folosită și pentru cele trei loje din termele histriene și mai mult, centrul celei de-a treia loje era acoperit de rânduri de cercuri intersectate; motivul din bordura mozaicului tomitan fusese folosit anterior la Histria ca decor central, câmp individual. Un alt argument adus de Ion Barnea este și tendința de geometrizare a vaselor. Același lucru se observă însă și în conturarea *labrum*-ului care ocupă centrul pavimentului primei loje din termele de la Histria. Pe de altă parte, culorile asemănătoare utilizate în ambele mozaicuri și chiar motivele identice, lucrate în aceeași manieră, ne îndeamnă să nu ridicăm datarea pavimentului tomitan mai mult de începutul secolului IV³⁴. Păreră acceptată de majoritatea cercetătorilor, care s-au ocupat de istoricul marelui Edificiu roman cu mozaic din Tomis, este că acesta aparține perioadei secolelor III-IV³⁵.

Către sfârșitul secolului V și începutul celui de-al VI-lea edificiul a fost distrus de un cutremur submarin³⁶. Ruinele sale au continuat să fie locuite însă până în veacul al VII-lea, lucru indicat de materialul descoperit aici și în fostul complex termal – opaițele de secol VI-VII din *Lentiarion*³⁷.

Celălalt mozaic din Tomis aparține unei clădiri din care nu a putut fi scoasă la lumină decât o cameră dreptunghiulară, de mari dimensiuni, și anume 11,50 m/5,50 m. Săpătura s-a făcut pe strada Marc Aureliu, în apropierea pieței Ovidiu³⁸.

³⁴ Barnea, *Quelques nouvelles*, p. 267-268.

³⁵ Oppermann, *Thraker, Griechen und Römer*, p. 107; Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Tomis, în Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*, vol. I, edited by D.V. Grammenos and E.K. Petropoulos, British Archaeological Reports (BAR), International Series 1675 (I), Oxford, 2007 (în continuare: Buzoianu, Bărbulescu, *Tomis*), p. 325.

³⁶ Mihai Sâmpetru, *Precizări cronologice în legătură cu edificiul roman cu mozaic de la Constanța*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 42, 1973, 4, p. 59-60.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Vulpe, Barnea, *Din istoria Dobrogei*, p. 487.

Sala era orientată ENE-VSV și avea formă dreptunghiulară. A fost grav afectată de construcțiile ce au suprapus-o. S-au păstrat doar porțiuni din zidurile lungi și acestea având o înălțime foarte mică, de numai 0,30-0,40 m. Se mai conservă și pragul de piatră al intrării în colțul de sud-est. Destinația camerei și a întregii clădiri din care face parte nu este cunoscută încă, însă interesul pentru aceasta s-a manifestat datorită pavimentului cu mozaic întins pe suprafața sa. Acesta se păstrează pe 29,5 m² din 63,25 m² cât avea inițial³⁹.

Patul în care era implantat mozaicul se compune din mai multe straturi. Primul este acela de pietre așezate ordonat pe pământul viu, nivelat. Peste acestea este întins un strat de cenușă și nisip, pentru obținerea unei suprafețe netede. Deasupra sunt așternute trei straturi de mortar amestecat cu pietricele, nisip și ceramică pisată. În acest ultim strat de mortar sunt aranjate tesserele. Materialele folosite sunt variate: calcar, gresie, marmură, granit și cărămidă. Paleta coloristică este bogată: galben, roșu, alb, negru-verzui și verde. Tehnica în care este lucrat nu este menționată de autorii cercetării, iar pozele sunt vechi și luate de la depărtare, astfel încât dispunerea tesseractelor nu poate fi distinsă; nici dimensiunile lor nu sunt prezentate.

Mozaicul cuprinde un motiv central, unitar, repetat ritmic pe toată suprafața sa, încadrat într-un chenar format din două motive ce-i înconjoară centrul (fig. 10). Paralel cu laturile ramei dreptunghiulare se înlanțuie și se intersectează o serie de octogoane regulate. În mijlocul fiecărui octogon se formează, prin intersecția cu alte patru, un pătrat alb umplut cu o cruce gammată, ale cărei brațe se desprind din laturile ultimelor. Spațiul de intersecție capătă forma unor hexagoane neregulate. Laturile acestor forme geometrice sunt niște benzi albe mai late, pe mijlocul cărora se desfășoară meandric panglici roșii mai înguste, care formează și motivul *crucii gammate* despre care am amintit. În funcție de modul în care este privit, decorul poate fi interpretat și altfel. Se pot distinge astfel, linii diagonale care delimitează mai multe pătrate lipite, în care se înscrie crucea simplă, din brațele căreia se formează, printr-un motiv meandric, patru cruci gammate care taie mijlocul celor patru laturi ale pătratului. Astfel, motivul central al covorului ar avea ca temă crucea, fie ea simplă sau gammată. Impresia generală creată de jocul meandrelor dispuse oblic este de rotire continuă⁴⁰.

Chenarul, la fel ca partea centrală, este reprezentat pe același fond galben. Partea dinspre exterior este decorată la distanțe egale de „pătrate roșii formate din triunghiuri ce alternează cu sectoare de cerc lucrate cu pietricele

³⁹ *Ibidem*; Vlad Zirra, Petre Alexandrescu, *Cercetări arheologice în orașul Constanța*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 4, 1957 (în continuare: Zirra, Alexandrescu, *Cercetări arheologice*), p. 89.

⁴⁰ Barnea, *Quelques nouvelles*, p. 265.

verzi”⁴¹. Este un motiv asemănător cu cel al crucii de Malta⁴². Urmează o bandă albă pe care se înșiruie triunghiuri roșii-motivul dinților de lup.

După cum se poate observa, repertoriul motivelor este asemănător cu cel al Edificiului roman cu mozaic din Tomis și chiar cu cel histrian. Analogii pot fi găsite și la mozaicurile din Dacia, dar mai ales la cele din Imperiul roman. Decorul chenarului este foarte des întâlnit, dar și crucea simplă și cea gammată folosite și în pictură.

Autorii descoperirii, Vlad Zirra și Petre Alexandrescu, poartă o discuție destul de amplă asupra datării mozaicului. Încearcă să facă o analogie cu un mozaic din Ravenna pe baza motivului principal al acestuia. Încadrarea cronologică făcută numai după decorul lui nu constituie o bază destul de solidă pentru cercetarea științifică. Cercetătorii îl datează în secolul IV, folosindu-se de argumente mult mai solide, două monede de bronz, una din timpul lui Iulian Apostatul (355-360 p. Chr.) și ceramica descoperită în interiorul sălii, care aparține aceluiași interval cronologic⁴³. Ipoteza este acceptată și de alți cercetători⁴⁴. Se pare că sala își pierde importanța și destinația inițială, deoarece în secolul V mozaicul este deteriorat (datarea se face după materialul descoperit în gropile săpate în paviment).

Din analiza caracteristicilor celor trei pavimente cu mozaic se pot extrage câteva elemente comune, care particularizează această grupare regională. Se observă: predominanța decorului geometric și vegetal și lipsa, aproape în totalitate, a celui antropo-zoomorf; culorile și tonurile folosite cel mai des sunt roșu, ocru, alb, în special datorită materialelor locale avute la dispoziție; unele motive sunt asemănătoare sau chiar identice – crucea gammată folosită în toate cele trei cazuri, poate stilizată diferit sau legată de restul decorului în alt mod, vasele stilizate și cercurile intersectate (Edificiul roman cu mozaic și termele histriene). O astfel de abordare, din perspectivă analogică, era necesară și pentru teritoriul Dobrogei antice.

IRINA NASTASI

Universitatea „Ovidius”, Constanța

⁴¹ Zirra, Alexandrescu, *Cercetări arheologice*, p. 91.

⁴² Barnea, *Quelques nouvelles*, loc. cit.

⁴³ *Ibidem*, p. 93.

⁴⁴ Buzoianu, Bărbulescu, *Tomis*, p. 324.

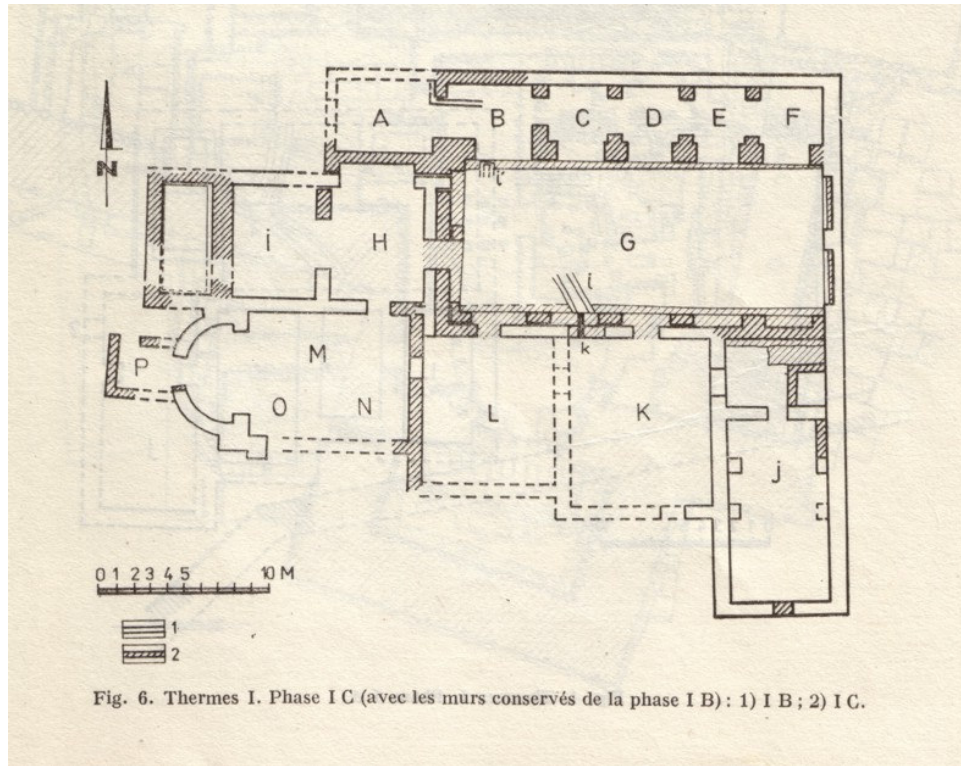

Fig. 1. Planul edificiului histrian Terme I
(Suceveanu, *Histria VI*, p. 174, fig. 6)

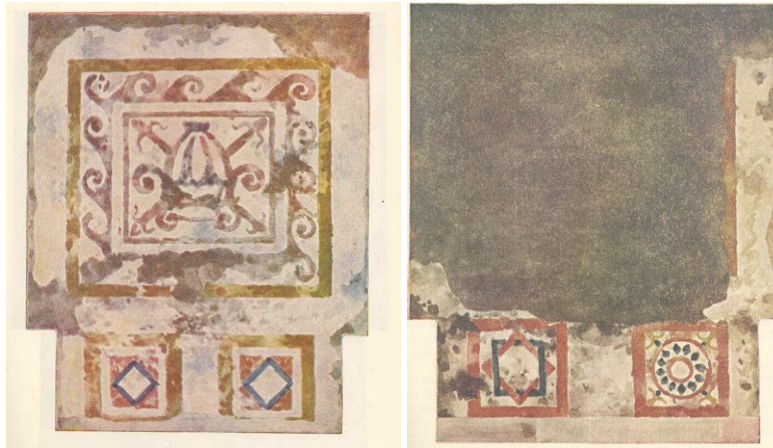

Fig. 2. Mozaicul din prima și cel din a doua lojă a termelor histriene

(apud Florescu, *Termele*, p. 139-140, fig. 45-46)

Fig. 3. Coverul cu mozaic din loja a treia (apud Florescu, *Termele*, p. 139-140, fig. 47) și un detaliu fotografic cu motivul din colțul din dreapta jos al desenului (apud Radu Florescu, Ion Miclea, *Histria*, București, 1989, fig. 97)

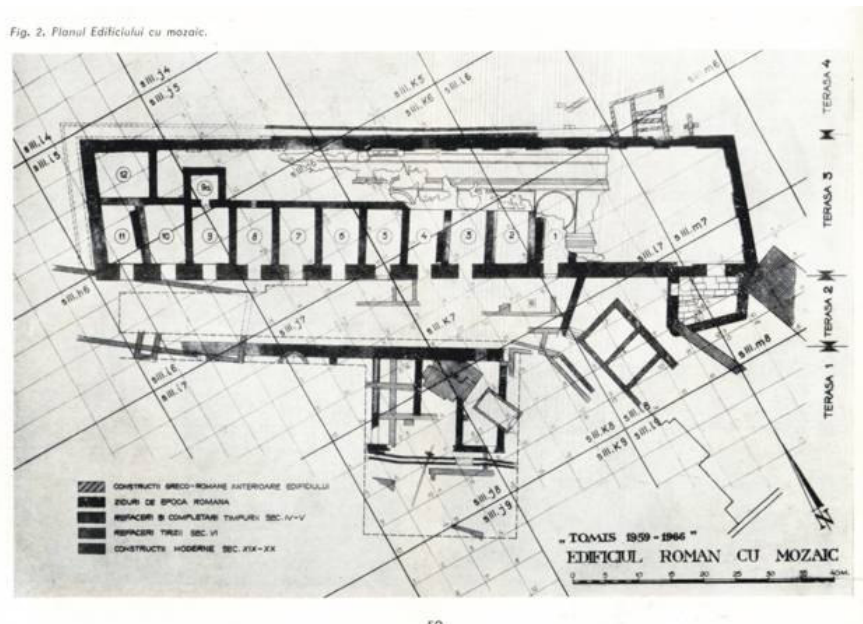

Fig. 4. Planul Edificiului roman cu mozaic din Tomis (apud Rădulescu, *Date tehnice*, p. 52)

Fig. 5. Motive din chenarul Edificiului roman cu mozaic din Tomis
(apud Rădulescu, *Date tehnice*, p. 52)

Fig. 6. Kantharos stilizat și porumbelul alb, singura reprezentare zoomorfă
din covorul Edificiului roman cu mozaic

Fig. 7. Motive din primul cerc al mozaicului tomitan

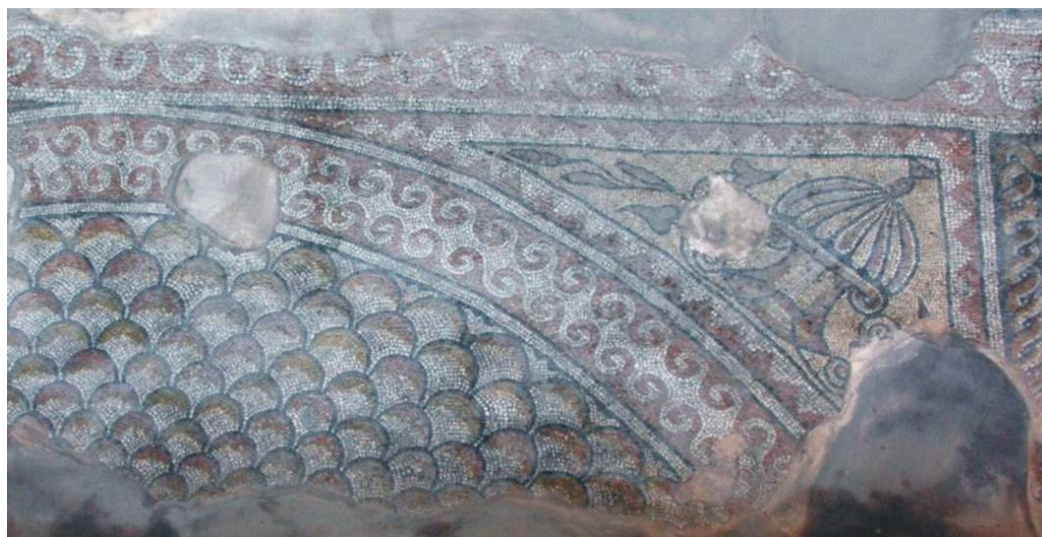

Fig. 8. Partea păstrată din cel de-al doilea cerc al marelui mozaic din Constanța

Fig. 9. Câmpul despărțitor păstrat pe covorul cu mozaic din edificiul tomitan

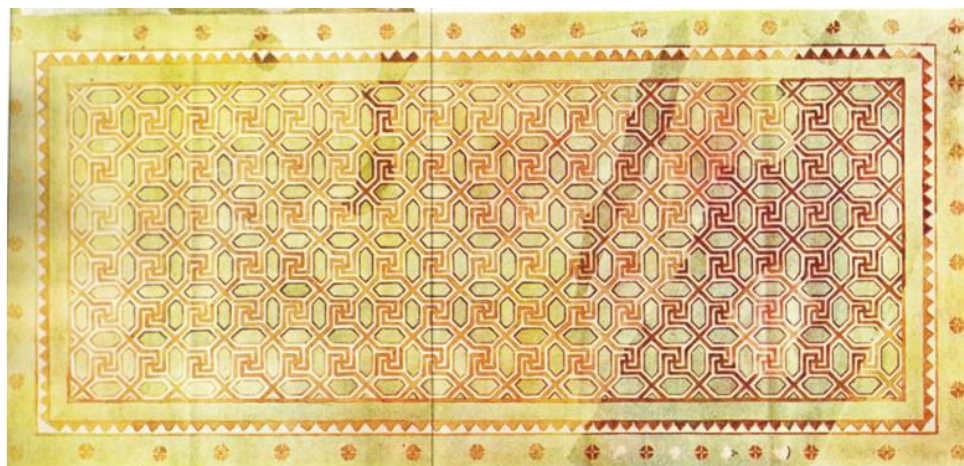

Fig. 10. Pavimentul sălii cu mozaic de pe strada Marc Aureliu din Constanța (apud Zirra, Alexandrescu, *Cercetări arheologice*, pl. XII)

MOSAIC PAVED BUILDINGS IN ROMAN AND
ROMAN-BYZANTINE DOBROUDJA
Summary

Three Mosaic paved buildings are presented in a chronological order in this paperwork: "Thermae I" from Histria and two mosaic paved buildings from Tomis, one on its eastern cliff and the other one on the opposite side. This article focuses on analyzing the decoration and dating issues. By analyzing analogies between the three mosaics we concluded that there are interesting similarities between them: the prevalence of the geometric and vegetal motifs (the only exception is the white pigeon from the roman building in Tomis); the use of similar or even identical motifs; the use of similar colors, mainly because of the local rocks used as tesserae. A regional and analogical view over Roman and Roman-Byzantine mosaics in Dobroudja was necessary.

Keywords: Roman-Byzantine Dobroudja, Histria, Tomis, Mosaic Paved Buildings, "Thermae I".